

AZ EMBERI MÉLTÓSÁGRÓL

EMBERI JOG - ami minden embert - e minőségénél fogva - egyenlően megillet, közös lehetőség, szabadság. Az elidegeníthetetlen jogokat mindenekelőtt az államnak kell tiszteletben tartania. Az emberi jogok veleszületett jogkénti megalapozása a természetjogi gondolkodás része. Locke szerint (1688) az emberek természettől fogva mindnyájan szabadok, egyenlők és függetlenek, joguk van tulajdonra. E jogok kikényszerítését átruházták a kormányzatra. A jogokat semmibe vevő zsarnoksággal szemben ellenállásnak van helye. Az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat (1776) az ember elidegeníthetetlen jogait magától értetődőnek tekinti. A kifejezés a 18. század második felében terjedt el Franciaországból. A Francia Forradalom Alkotmányozó Nemzetgyűlése fogadta el az Ember és Polgári Jogainak Nyilatkozatát (1789). - Az emberi jog nemzetközi jogi elismerésére csak a II. Világháború embertelenségeinek, a totalitáriánus barbarizmusnak az elutasítására, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában került sor (ENSZ Közgyűlés, 1948), az emberi méltóság feltétlen tisztelete diktálta. A szabadságjogok listáját a gazdasági és szociális jogok egészítik ki. Jogilag kötelezővé az 1966-os Politikai és Polgári Jogok, illetve a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmányai tették. További egyezmények konkretizálják - egyebek közt - a nők egyenlőségét, a faji megkülönböztetés, a tortúra tilalmát. Az emberi jogi mozgalmak hatékony jogérvényesítésre törekedve a nemzeti és nemzetközi kapcsolatok tényezői.¹

Ludassy Mária

"Egy jó törvénynek jónak kell lenni mindenütt..."

Emberi jogi koncepciók az angol, az amerikai és a francia forradalomban

Amióta John Locke leírta a "szabadnak és egyenlőnek született" ember tételét, a polgári forradalmak, az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat fordulatával élve "őnevidensnek", magától értetődőnek tekintik az ember természetes jogainak ezen előfeltételét. Pedig 300 éve még komoly metafizikai masinériát kellett mozgósítani ahhoz, hogy Hobbes öndestráló szabadságfogalma és Filmer fundamentalista patriarchális despotizmusa között megtalálható vagy megkonstruálható legyen a modern polgári szabadság képlete. A locke-i liberalizmus antropológiai alapja a cambridge-i platonisták emberképe, azaz az Isten-képmáság platonizáló felfogása, mely szerint az emberi racionalitás az isteni racionalitás részese, az emberi erkölcs az isteni jóságban való participáció folyamánya, és ezek jóvoltából bír minden ember elidegeníthetetlen szabadságjogokkal és egyenlő méltósággal. Az amerikai forradalomban még maradt valami - ha némiképp vulgarizálva is - a Locke-féle "természeti, isteni, morális és észtörvény" metafizikai garanciáiból, a Teremtőtől vagy a teremtéstől nyert jogok formájában, ám a francia forradalom folyamán - épp a girondisták kezdeményezésére - eltörölték a Legfőbb Lényt mint az ember természetes jogainak forrását és kezesét, és megkísérelték a karteziánus racionalizmus bázisán, az ember gondolkodási képességéből és csak abból kiindulva levezetni elidegeníthetetlen szabadságjogainkat. Condorcet szavaival: "Mi olyan alkotmányt akarunk, melynek elvei kizárólag az ember természetes jogain alapulnak, melyek megelőznek minden társadalmi intézményt. Természetesnek hívjuk e jogokat, mivel az ember természetéből származnak; mivel ama pillanattól kezdve, hogy létezik egy érzékelésre és gondolkodásra képes lény, aki erkölcsi eszmékkel bír, szükségszerű következményként adódik, hogy természetes jogait élvezheti, és ezektől jogsértés nélkül nem lehet megfosztani." (Oeuvres complètes, red.: Arago-O'Connor, Paris, 1840, IX. k., 14. o.)

Burke a francia forradalomról való töprengéseiben az emberi jogok ezen felfogását bélyegezte meg "metafizikai deklarációként", melynek absztrakt racionalitása az ésszerűség egyetlen igazi formáját, a történelmi tradíciókban megtestesülő magasabb rendű bölcsességet tagadja, ezzel az angol

¹ www.enc.hu

forradalom hagyományát is, melynek egyetlen célja a régi szabadság biztosítása és megőrzése, s nem hol volt, hol nem volt szabadságjogok vindikálása:

"1688 forradalmát őseink régi és vitathatatlan törvényeink és szabadságjogaink megőrzése érdekében csinálták, az ország ősi kormányformájának megőrzése érdekében, melyet mindig is a törvényes rend és a szabadság biztosítása egyedüli eszközének tekintettek... Maga az a gondolat, hogy új kormányzatot alakítsunk, undorral és rémülettel tölt el bennünket. A Dicsőséges Forradalom idején, csakúgy, mint napjainkban, minden, amit kívánunk, őseink örökségének megőrzése. Minden reform, melyet mi csináltunk, a régiség tiszteletének elvén alapult; és remélem, hogy mindama reform, mellyel ezután próbálkozunk, gondosan a régi példákhoz és precedensekhez tartja magát, a tekintély és a tradíció tiszteletén nyugodván." (Töprengések a francia forradalomról, Budapest, Atlantisz, 1991, 115. o.)

Condorcet tudatosan történelemellenes pozíciója csak részben magyarázható a filozófus karteziánus racionalizmusával: szerinte ugyanis az empirikus történelem nem igazolja az emberi jogok elidegeníthetetleniségét, a történelmi tapasztalatból nem vezethetjük le az erkölcsi autonómia és a politikai szabadság eszményét, mivel a történelmi tények arról tanúskodnak, hogy a történelem során mindennapos volt a jogfosztottság, az ember erkölcsi és politikai alávetettsége. Tehát az ember szabadságjogai számára az igazolás elveit nem kereshetjük a történelmi tradíciók között. A tradicionális természetjog "quod semper ubique et ab omnibus" (mindig, mindenütt, mindenkire) érvényesként meghatározott maximái közelebb állnak a modern, forradalmi természetes jogok felfogásához, mint a historicizmus történelmi logikája: "Nem az ember által alkotott pozitív jogrendszerek ismeretében keressük választásaink bázisát, hanem egyedül az értelemben; és a történelmi törvények, a különböző népek különböző korokból való különféle jogrendszerének tanulmányozása csak arra szolgál, hogy az emberi értelem számára fogódzkodót adjon előrelátásai megalapozására, főként abban a tekintetben, hogy a jövőben mit kell elkerülni." (Condorcet: Essai sur la Constitution, i. k., VIII. köt., 496. o.)

Jól ismert Burke kritikája az "egyedül az értelemre" alapozott emberi cselekvés karteziánus koncepciója ellenében: az ész az emberi természetnek csak egy része, és nem is a legnagyobb, főként az emberi cselekedetek indítékainak meghatározásában nem a legjelentősebb része. Ám feltéve, de meg nem engedve, hogy a cogitónak, a gondolkodásnak olyan meghatározó szerepe van az emberi természetben, mint azt Descartes megálmodta, akkor is problematikus az absztrakt értelemnek a történelem tényeivel való konfrontálása. "A múltat végképp eltörölni", mondja a konzervatív gondolkodó, csak terrorral lehet: "Nem tudom felfogni, hogy egy spekulációi által elragadott ember hogyan tekinthet úgy a hazájára, mint egy fehér lapra, melyre azt írhat, ami neki tetszik. Egy ember tele spekulatív jóakarattal talán kívánhatja, hogy országa másképp legyen megalkotva, mint ahogy születésekor találta, ám egy igaz hazafi és józan politikus mindig azt vizsgálja, hogy mi az a legtöbb, amit csinálhat országa meglévő nyersanyagából." (i. m. 256. o.)

Az igazi emberjogi fundamentalista felfogás nem ismerheti el a különféle történelmi tradíciókat, ha úgy tetszik, nemzeti sajátosságokat, alkotmányjogilag releváns szempontnak, Condorcet szerint: "Egy jó törvénynek jónak kell lenni mindenütt, minden ember számára, miképp egy igaz matematikai tétel igaz a világ bármely pontján." (Observations sur le 29e livre de l'Esprit des Lois, I., 338. o.) Erre mondta Burke, hogy ezen elméletek "meglehet matematikailag vagy metafizikailag igazak, de morálisan és politikailag hamisak". (i. m. 150. o.) Valóban vezethette az emberi jogok első deklarációját intoleranciához is az egyetemes szabadságeszmény, mely szükségszerűen elvet minden emberellenes szokást, észellenesnek ítélt előítéletet, személyiségtiprónak tartott tradicionális tekintélyt. "A tradíciók, a szokásjog, mely megfelel a provinciák szellemének, a XIV. században alakultak ki, amikor tudjuk, hogy milyen jól ismerték az alkotmányos berendezkedés és az emberi jogok elveit" - írta Condorcet a személyes szabadsággal szemben álló helyi autonómiák ellenében. Szerinte az emberi méltóság megőrzése a legfőbb parancsolat, s hogy ma előbb példákkal illusztráljam ezen álláspontot: a síta nőket sem szabad megkövezni, avagy egyetlen helyi önkormányzat sem vezetheti be az apartheidet, akármit is mond az ezeréves hagyomány, vagy Rousseau kifejezését használva "az empirikus többségi akarat".

Burke felfogásában a legitim út csak a történelmi jogkiterjesztés útja lehet, amit a Magna Chartától a Petition of Rightson keresztül a Bill of Rightsig és tovább tartó folyamatos fejlődés reprezentál. (Magyarul Aranybullát, történelmi alkotmányt mondhatnánk.) A régi intézményeknek nem a szétverése, hanem a szerves továbbfejlesztése a szabadság - pontosabban a szabadságok - legbiztosabb garanciája: "A régi intézményeket hatásaik igazolják... Mi onnan vesszük a jót, ahol találjuk. A régi intézmények kétségkívül sok szabálytalansággal bírnak az elmélet szemszögéből nézve. Ezeket nem az elmélet alapján hozták létre, inkább belőlük vonták le az elméleti

következtetéseket. A tapasztalat által kikísérletezett eszközök jobban megfelelnek a politikai céloknak, mint azok, amelyeket egy elméleti terv alapján konstruáltak." (i. m. 274. o.)

Persze akkor és csak akkor, ha a régi intézmények a modern szabadságintézmények alapjául szolgálhatnak, ahogy azt az old whig felfogás feltételezte. A radikális emberjogi álláspont szerint a tények, a van világa sohasem képes megalapozni a jogszerű, a legyen létét: nem a történelmi tapasztalatból lehet levezetni az ember elidegeníthetetlen szabadságjogait, hanem minden történelmi tapasztalat ellenére (mely tapasztalat ezen eltörölhetetlen jogok eltöröltetésének tényét tanítja) posztulálni kell a szabadság és egyenlőség elvét. Condorcet szerint az ember egyetemes szabadságjogának elárulását jelenti Montesquieu milióelmélete, mely megengedi, hogy különböző korok és népek számára, a különféle éghajlatoknak és mentalitásoknak megfelelően, más és más legyen a pozitív törvények szelleme.

"Ezt kétségkívül elismerte volna maga Montesquieu is, ha mélyebben elgondolkodik a valóban jogszerű képviselői rendszerek természetén, ha nem azzal foglalatkosodik, hogy annak magyarázatát kutassa, ami van, hanem azt kereste volna, aminek lennie kell, ha azon törvények szellemét kutatja, melyek minden alkotmánynak megfelelnek, melyek minden éghajlat, minden nemzeti jellem számára alkalmasak, azaz a tények helyett azon elvek felfedezésével foglalkozott volna, melyek minden igazságos és ésszerű alkotmány alapját adják, mely minden embernek mindig és mindenütt megfelel." (Sur les Assemblées provinciales, Oeuvres complètes, VII. k., 188. o.)

Az emberi jogoknak, az egyedül az emberi jogok egyetemes nyilatkozatán nyugvó alkotmánykoncepciónak ezen felfogása a klasszikus konzervativizmustól a posztmodern multikulturalizmusig, a régi nacionalizmustól az új kommunikatív koncepciókig stílszerűen szólva "mindig és mindenütt" a kritikák keresztüztüében állt. Burke még csak úgy nyilatkozott az emberi jogok nyilatkozatáról, hogy "csak történelmi-társadalmi embert ismer", aki nem élvezheti hol volt, hol nem volt természetes jogait és történelmi előjogait egyszerre (a társadalomban csak előjogok, kiváltságok és kötelezettségek vannak); de Bonald a katolikus tradicionalizmus képviselőjében már úgy fogalmazott, hogy "a társadalomban az embernek nincsenek jogai, csak kötelességei". A leghatározottabban Joseph de Maistre vetette el az emberjogi koncepció alapuló alkotmány eszméjét, nem érdektelen módon vegyítve az ultramontán katolicizmus és a nacionalista relativizmus elemeit: "Az 1795-ös alkotmány, mint minden megelőző, az ember számára alkottatott. Márpedig olyan, hogy ember, nem létezik. Láttam életem során franciákat, olaszokat, oroszokat - sőt Montesquieu-nek hála, még azt is tudom, hogy lehet valaki perzsa -, de ami az embert illeti, esküszöm, hogy egész életemben egyetleneggyel sem találkoztam. Ezen alkotmánynak minden emberi társadalom számára alkalmasnak kellene lennie Kínától Svájcig. Ám egy alkotmány, melyet minden nemzet számára alkottak, egyetlen nemzet számára sem alkalmazható." (Considérations sur la France, VI. fej.)

Az első világtörténelmi összecsapás két különböző emberi jogi koncepció között köztudottan az 1793-as alkotmány vitája volt. A főszereplő megint csak Condorcet, az utolsó enciklopédista, ám ellenfele ezúttal nem az angol konzervativizmus vagy a francia királypárti katolicizmus képviselője, hanem Robespierre, aki az egyenlőség és a társadalmi igazságosság nevében kívánja korlátozni az individuális szabadság s kiváltképp a tulajdonjog szentnek és sérthetetlennek hitt alapértékeit, s a köz biztonsága érdekében a jogbiztonság alapelveit.

Condorcet alkotmánytervezetében az individuális szabadságjogok garanciái a legfontosabbak: "Az ember természetes, polgári és politikai jogai a szabadság, az egyenlőség, a biztonság, a tulajdon, a társadalmi garancia és az elnyomással szembeni ellenállás joga."

Robespierre a tulajdonjog természetjogi státusát "a gazdagok jogai deklarálásának" nevezte, s a tulajdonosi jus utendi et abutendi helyébe a megélhetéshez való jogot tette alkotmánytervezetében: "Az ember alapjogai egzisztenciája és szabadsága megőrzése." Talán még a tulajdonjoggal kapcsolatos koncepciókülönbségnél is lényegesebb, hogy a Robespierre-féle törvényfelfogás a törvényeket szakrális jellegűnek tekinti, míg Condorcet-nál a törvénynek való engedelmesség eljárásjogi kérdés. "Minden polgár vallásos engedelmességgel tartozik az előjárónak és a kormány képviselőinek, mivel ők a törvény intézményei és végrehajtói." (Robespierre) Condorcet-nál így hangzik a megfelelő passzus: "Minden polgár, akit a törvény tekintélyével felszólítanak, amennyiben ez a törvény által előírt formában történik, engedelmeskedni tartozik, és indokolatlan ellenállása bűnösnek minősül."

Ám a filozófus szerint nemcsak a polgár viselkedhet törvénytelen módon, a törvény is lehet illegitim: "A visszaható jelleg bűnössé teszi a törvényt." A király perében - az abolicionista álláspont

fenntartása mellett - ez volt Condorcet legfőbb aggálya: hogy precedenssé válhat a jogn kívüli eljárás a közérdekre, a köztársaság vagy a forradalom érdekében való hivatkozás formájában. Robespierre híres-hírhedt álláspontja így hangzott: "Ez a per nem per. Lajosnak meg kell halnia, hogy a Köztársaság élhessen." Ennek megfelelő az emberi jogok általa megfogalmazott deklarációjának következő passzusa: "Minden individuum, aki a szuverenitást bitorolja, azonnali halállal lakoljon, s az ítélet végrehajtója a szabad emberek közössége legyen." Fura egy emberi jog az azonnali halálbüntetés követelése, nem is beszélve ama jogtechnikai nehézségről, amit "a szuverenitás bitorlója", illetve "a szabad emberek" definíciója okozott.

Condorcet koncepciója szerint nincs, nem is lehet a népszuverenitásnak egyszer s mindenkorra adott, "egy és oszthatatlan" letéteményese: Jeffersonhoz hasonlóan úgy vélte, hogy az alkotmány "nem Mózes kőtábláihoz hasonlóan az égből alászálló szent szöveg", hanem minden nemzedék által módosítható - és módosítandó - emberi alkotás, s az alkotmány modifikálhatóságának tétele maga is alkotmányos alapelv: "Egy népnek mindig joga van az alkotmány megreformálására vagy megváltoztatására. Egyetlen nemzedéknek sincs joga arra, hogy alávesse törvényeinek a jövő nemzedékeket."

Az általános és kötelező közoktatás (pontosabban Robespierre-nél nemzeti nevelés) alkotmányban rögzített elve is az 1793-as konstitucionalista viták szellemi szülöttje. Robespierre nevelésmélete a "törvényeknek való vallásos engedelmség" előkészítője, Condorcet közoktatás-koncepciója a kritikai racionalizmus gyakorlásához szükséges képességek kifejlesztésére irányul: soha senki másnak, mint saját értelmi belátásának ne engedelmességen az ember. Robespierre számára az esélyegyenlőség biztosítása, a gazdagok progresszív adójából fenntartott állami iskolák jelentik a jogegyenlőségen túlmutató egalitárius berendezkedés bázisát. "A társadalomnak minden eszközzel támogatnia kell a közösségi szellem fejlődését, és a közoktatást minden polgár számára elérhetővé kell tenni."

Condorcet megfogalmazásában: "Az oktatás mindenki szükséglete, és a társadalom kötelessége, hogy minden tagja számára biztosítsa azt." Az igazi különbség a közoktatás kérdésében nem annyira abban mutatkozik, hogy az alkotmányos alapjogok közé sorolják-e vagy sem, hanem tartalmi síkon, miként az oktatási tervezetek vitájában megfogalmazódott. Robespierre nemzeti nevelési tervezetének alapelveit ekképp foglalta össze: "A legnagyobb értéknek a legszigorúbb fegyelem fenntartását tekintem. Emlékezzünk csak, hogy olyan embereket akarunk nevelni, akiknek rendeltetése a szabadság élvezete, s hogy nem létezhet szabadság a törvényeknek való engedelmség nélkül. Minden napot, minden percet pontos és kérlelhetetlen szabály igája alá kell hajtani, hogy a haza gyermekei mindnyájan a törvénytől való szent függőségben és a törvényes hatóságok vallásos tiszteletében nevelkedjenek." (Plan de l'éducation nationale, Textes choisis, II., 170. o.)

Condorcet közoktatási tervezete az alkotmányt húszévenként megváltoztatni képes jövő nemzedékek kritikai készenléti készségét kívánja kifejleszteni. Nemcsak államvallás, hivatalos állami ideológia sem lehetséges egy szabad országban, tehát "a közoktatásnak a szigorúan vett oktatásra kell korlátozódnia - írja -, különben a köznevelés megszünteti a véleményszabadságot." (IX., 41. o.)

Minden nemzedék szabad önrendelkezésének záloga, hogy az előző generációk értékválasztásától függetlenül - ha szükséges azzal szemben - határozza meg önnön szabadságát, értékpreferenciáit. Így, írja Condorcet, még az emberi jogok nyilatkozatát sem politikai dogmaként, csupán a kritikai vizsgálódás egyik témájaként szabad bemutatni. "Mert a véleményszabadság illuzórikus lesz, ha a társadalom szabja meg az eljövendő nemzedékek számára, hogy mit kell hinniük. Az, aki belépve a társadalomba olyan készen kapott véleményt hoz magával, melyet a nevelés oltott belé, többé nem szabad ember, hanem nevelői rabszolgája..." (IX., 48. o.)

Persze arra sem Condorcet, sem egyetlen filozófus nem tud válaszolni, hogy mi van akkor, ha egy nemzedék szabadon a nem-szabadságot választja, s hol vannak elidegeníthetetlen emberi jogaink akkor, amikor éppen elidegenítik őket. Jó lenne visszatérni a platonikus gondolkodók metafizikai mennyországának szilárd garanciáihoz, mert a magányos kritikai racionalizmusnak, mint ezt a jakobinus diktatúra alatt halálra ítélt Condorcet sorsa is bizonyítja, könnyen betörnek a fejét. De legalább addig szabadon használta. ²

² www.c3.hu

1.

Az emberi méltóság fogalma

Az ember létezése és méltósága, mint maga az emberi egység, valójában nem is jog, mert az emberi lényeg a jog számára tulajdonképpen transzcendens, azaz hozzáférhetetlen. Az emberi jogok katalógusában és a modern alkotmányokban az emberi élet és méltóság ezért elsősorban nem is mint alapjogok, hanem mint a jogok forrásai, mint jogon kívüli értékek szerepelnek, amelyek sérthetetlenek. E sérthetetlen értékek tiszteletben tartásáról és védelméről kell a jognak gondoskodnia.

Az emberi méltóság minden embert egyedi értékétől, individualitásától függetlenül, pusztán emberi mivolta miatt illet meg. Ebből következően az emberi méltóság sérelme minden olyan magatartás, amely gátolja a másik embert az emberhez méltó életben, minden őt érintő szabadságkorlátozás, illetve kétségbe vonja a ember mivoltát. Az emberi méltóság egy olyan absztrakt követelményrendszer, egy olyan minimális „elvárás”:

a) melyen sem az állam, sem más emberek kényszerítő hatalma nem terjedhet túl, az autonómiának, az egyéni önrendelkezésnek egy mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva az ember ember maradhat, nem válva pusztá eszközzé;

b) biztosítja az egyenlőséget.

(Az emberi méltóság fogalmát az Alkotmánybíróság számos határozatában értelmezte, azonban adós maradt a közösségek méltóságának alapjogi védelmét illetően. Az AB kimondta, hogy az emberi élet és az emberi méltóság elválaszthatatlan egységet alkot és minden mást megelőző legnagyobb érték. Az emberi élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkotó olyan oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog, amely számos egyéb alapjognak forrása és feltétele. Az emberi élethez és méltósághoz mint abszolút értékhez való jog korlátot jelent az állam büntetőhatalmával szemben. Álláspontunk szerint az AB értelmezése irányadó a közösségeket megillető méltóság („közméltóság”) fogalmának kimunkálásakor.)³

³ www.obh.hu